

ประมวลความรู้พระอภิธรรม

พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มีจำนวน ๔๕ เล่ม คือ :-

๑. พระวินัยปิฎก มีจำนวน ๔ เล่ม คือ เล่มที่ ๑ ถึงเล่มที่ ๔ จัดเป็นคัมภีร์ได้ ๕ คัมภีร์ ได้แก่ อาทิกัมม ๑ ปาจิตตีย์ ๑ มหาวรรค ๑ จุลวรรค ๑ ปริวารวรรค ๑ มีอักษรย่อว่า "อา ปา ม จุ ป" จัดเป็นธรรมชั้นธัมม ๒๐,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมม

๒. พระสุตตันตปิฎก มีจำนวน ๒๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๙ ถึงเล่มที่ ๓๓ จัดเป็นคัมภีร์ได้ ๕ คัมภีร์ ได้แก่ ทีฆนิกาย ๑ มัชฌิมนิกาย ๑ สังยุตตนิกาย ๑ อังคุตตรนิกาย ๑ ขุททกนิกาย ๑ มีอักษรย่อว่า "ที ม ส อ ขุ" จัดเป็นธรรมชั้นธัมม ๒๐,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมม

๓. พระอภิธรรมปิฎก มีจำนวน ๑๒ เล่ม คือ เล่มที่ ๓๔ ถึงเล่มที่ ๔๕ จัดเป็นคัมภีร์ได้ ๗ คัมภีร์ ได้แก่

๑. ธัมมสังคณี เล่มที่ ๓๔ ว่าด้วยข้อธรรมที่เป็นแม่บทและแจกแม่บท ออกไป

๒. วิภังค์ เล่มที่ ๓๕ ว่าด้วยการแจกชั้น ธาตุ อายตนะ สัจจะ อินทรีย์ ฯลฯ

๓. ธาตุกถา และ ปุคคลบัญญัติ เล่มที่ ๓๖ คือ

- ธาตุกถา ว่าด้วยหัวข้อธรรม ๑๔ ข้อ

- ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบุคคลประเภทต่าง ๆ

๔. กถาวัตถุ เล่มที่ ๓๗ ว่าด้วยการประมวลเรื่องต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสบทตั้งไว้ พระโมคคัลลีสบุตรเถระได้เรียบเรียงเป็นคำถาม และ คำตอบไว้ จำนวน ๒๐๙ เรื่อง

๕. ยมก มี ๒ ภาค คือ ปฐมภาค เล่มที่ ๓๘ ทุตติยภาค เล่มที่ ๓๙ ว่าด้วยธรรมที่เป็นคู่ ๆ กัน

๖. ปฏฐาน มี ๖ ภาค คือ เล่มที่ ๔๐ ถึงเล่มที่ ๔๕ ว่าด้วยปัจจัยธรรม ๒๔ ประการ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ มีอักษรย่อว่า "ส วิ ธา ปุ ก ย ป" จัดเป็นธรรมชั้นธัมม ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่ ๗ ณ ดาวดึงส์เทวโลก ทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาตลอดเวลา ๓ เดือน (มนุษย์) และเสด็จลงมาเทศนาโปรดพระสารีบุตรเถระ

อัครสาวกเบื้องขวา ณ ป่าหิมพานต์ ทุกวันจนครบไตรมาส พระสารีบุตรเถระได้แสดง
แก่พระภิกษุผู้เป็นบริวารของตนจำนวน ๕๐๐ รูป

อภิธรรมตถสัททปาติ ๙ ปริจเฉท

พระอนุรุธาจารย์ เป็นชาวเมืองกาฬสัณฺฑิ แคว้นมัททราช ทางภาคใต้
ของอินเดีย ได้ไปศึกษาพระอภิธรรมปิฎก ที่เมืองอนูราธบุรี ประเทศลังกา
จนมีนามอุโฆษว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม สำนักอยู่ที่วัดมูลโสสมวิหาร เป็นผู้
แต่งขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๔๔๓ โดยนัมพอุบาสกได้อาราธนาให้รวบรวมพระอภิธรรม
ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ละเอียดลึกซึ้ง ให้สั้นและเข้าใจได้ง่าย เพื่อสะดวกแก่การศึกษา
พระอนุรุธาจารย์ได้อาศัยพระบาลี อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกาต่าง ๆ จำนวน
๔๕๐ คัมภีร์ ใช้เป็นหลักคั่นควาในการรวบรวมแต่งโดยย่อเพียง ๙ ปริจเฉท.

อภิธรรมตถวิภาวินี นาม อภิธรรมตถสัททฎีกา

พระสุเมงฺคลาจารย์ ชาวลังกา แต่งอธิบายความอภิธรรมตถปาติ ใช้เวลาแต่ง
เพียง ๒๔ วัน.

โยชนาอภิธรรมตถวิภาวินี

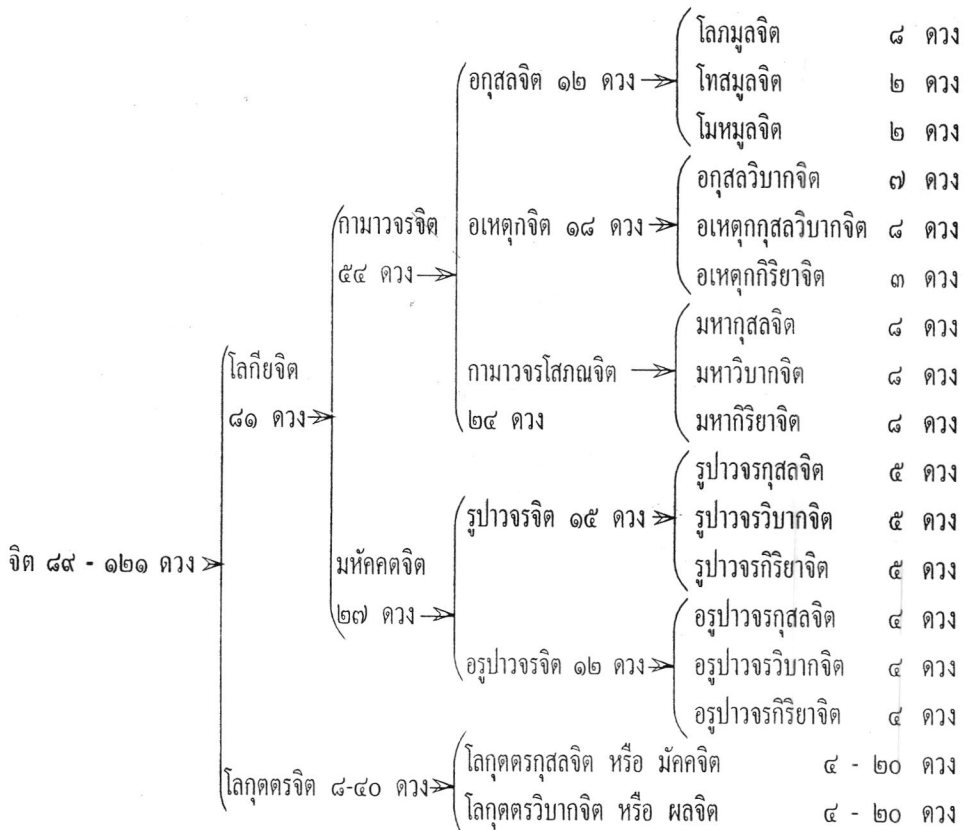
พระญาณกิตติเถระ ชาวเชียงใหม่ เป็นผู้แต่งอธิบายความอภิธรรมตถสัททฎีกา.

ความย่ออภิธรรมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉท

- ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่า จิตตสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกการรวบรวมแสดงจิต
๔๙ - ๑๒๑ ดวง
- ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่า เจตสิกสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกการรวบรวมแสดงเจตสิก-
ธรรม ๕๒ ประการ
- ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่า ปกิณณกสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกการรวบรวมแสดง
ธรรมต่าง ๆ ๖ หมวด คือ เวทนา ๕ เหตุ ๖ กิจ ๑๔ ทวาร ๖
อารมณ์ ๖ วัตถุ ๖

- ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า วิธีสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวมแสดงวิธีจิต
ทางปัญจทวาร และ ทางมโนทวาร
- ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่า วิธิมุตตสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวมแสดงจิต
ที่พ้นจากวิถิ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตที่พ้นจากวิถิ
- ปริจเฉทที่ ๖ ชื่อว่า รูปสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวมแสดงรูป ๒๔
ประการ และ นิพพาน ๒ ประเภท
- ปริจเฉทที่ ๗ ชื่อว่า สมุจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวมแสดงธรรม
ที่สังเคราะห์เข้าเป็นหมวดเดียวกันได้ แบ่งออกเป็น ๔ หมวด คือ
อกุศลสังคหะ ๑ มิสกสังคหะ ๑ โภธิปักขียสังคหะ ๑ สัพพสังคหะ ๑
- ปริจเฉทที่ ๘ ชื่อว่า ปัจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวมแสดง
สภาวะธรรมที่อุปการะซึ่งกันและกัน แยกออกเป็น ๒ ประการ คือ
ปฏิจจสมุปาทนัย ๑ ปฏฐานนัย ๑ และ รวบรวมแสดงบัญญัติธรรม ๒
ประการ คือ ปัญญาปิยัตตบัญญัติ ได้แก่ อัถตบัญญัติ ๑
ปัญญาปนโตบัญญัติ ได้แก่ สัททบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ ๑
- ปริจเฉทที่ ๙ ชื่อว่า กัมมัญฐานสังคหวิภาค ว่าด้วยการจำแนกรวบรวม
แสดงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ คือ สมณภาวนา และ
วิปัสสนาภาวนา

แผนผังแสดงจำนวนจิต โดยย่อ ๘๙ ดวง โดยพิศดาร ๑๒๑ ดวง

พรรณนาความคาถาเริ่มต้นปกรณ์

แสดงประเภทจิต ๘๙ - ๑๒๑ ดวง

๑. แสดงจิตโดยภูมิ ๔ ประเภท

๑. กามาวจรจิต	๕๕ ดวง
๒. รูปาวจรจิต	๑๕ ดวง
๓. อรูปาวจรจิต	๑๒ ดวง
๔. โลกุตตรจิต	๘ - ๕๐ ดวง

๒. แสดงจิตโดยชาติ ๔ ประเภท

๑. กุสลจิต	๒๑ - ๓๗ ดวง
๒. อกุสลจิต	๑๒ ดวง
๓. วิบากจิต	๓๖ - ๕๒ ดวง
๔. กิริยาจิต	๒๐ ดวง

๓. แสดงจิตโดยธรรม ๓ ประเภท ๔. แสดงจิตโดยโสภณ ๒ ประเภท

๑. กุสลจิต	๒๑ - ๓๗ ดวง
๒. อกุสลจิต	๑๒ ดวง
๓. อภัยกคจิต	๕๖ - ๗๒ ดวง

๑. โสภณจิต	๕๙ - ๙๑ ดวง
๒. อโสภณจิต	๓๐ ดวง

๕. แสดงจิตโดยเหตุ ๒ ประเภท ๖. แสดงจิตโดยสังขาร ๒ ประเภท

๑. อเหตุกจิต	๑๘ ดวง
๒. สเหตุกจิต	๗๑ - ๑๐๓ ดวง

๑. อสังขาริกจิต	๓๗ ดวง
๒. สังขาริกจิต	๕๒ - ๘๔ ดวง

๗. แสดงจิตโดยเวทนา ๕ ประเภท ๘. แสดงจิตโดยมูลเหตุทำให้เกิด

๔ ประเภท

๑. สุขสหคจิต	๑ ดวง
๒. ทุกขสหคจิต	๑ ดวง
๓. โสมนัสสหคจิต	๖๒ ดวง
๔. โทมนัสสหคจิต	๒ ดวง
๕. อุpekขาสหคจิต	๕๕ ดวง

๑. อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘ ดวง
๒. เอกเหตุกจิต ๒ ดวง คือ โมหมูลจิต ๒ ดวง
๓. ทวิเหตุกจิต ๒๒ ดวง คือ โลภมูลจิต ๘ ดวง
โทสมูลจิต ๒ ดวง โสภณจิต ๑๒ ดวง
๔. ตติเหตุกจิต ๔๗-๗๙ ดวง คือ จิตที่เหลือทั้งหมด

อธิบายจำนวนจิตต่างประเภท

๑. กุสลจิต ๒๑ - ๓๗ ดวง

๑: มหากุสลจิต	๘ ดวง

๒. วิบากจิต ๓๖ - ๕๒ ดวง

๑. อเหตุกวิบากจิต	๑๕ ดวง

๒. มหัคคตกุสลจิต ๙ ดวง

๓. โลกุตตรกุสลจิต ๔ - ๒๐ ดวง

๓. อภัยากตจิต ๕๖ - ๗๒ ดวง

๑. วิบากจิต ๓๖ - ๕๒ ดวง

๒. กิริยาจิต ๒๐ ดวง

๕. สเหตุกวิบากจิต ๒๖ - ๓๗ ดวง

๑. มหาวิบากจิต ๘ ดวง

๒. มหัคคตวิบากจิต ๙ ดวง

๓. โลกุตตรวิบากจิต ๔ - ๒๐ ดวง

๗. โสมนัสสหคตจิต ๖๒ ดวง

๑. กามาวจรโสมนัสสหคตจิต ๘ ดวง

๒. รูปาวจรโสมนัสสหคตจิต ๑๒ ดวง

๓. โลกุตตรปฐมนจิต ๘ ดวง

๔. โลกุตตรตติยมนจิต ๘ ดวง

๕. โลกุตตรตติยมนจิต ๘ ดวง

๖. โลกุตตรจตุตถมนจิต ๘ ดวง

๒. สเหตุกวิบากจิต ๒๑ - ๓๗ ดวง

๔. กิริยาจิต ๒๐ ดวง

๑. อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

๒. สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ ดวง

๖. สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ ดวง

๑. มหากิริยาจิต ๘ ดวง

๒. มหัคคตกิริยาจิต ๙ ดวง

๘. อุเปกขาสหคตจิต ๕๕ ดวง

๑. รูปาวจรอุเปกขาสหคตจิต ๓๒ ดวง

๒. รูปาวจรปญฺจนมนจิต ๓ ดวง

๓. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

๔. โลกุตตรปญฺจนมนจิต ๘ ดวง

๙. กามาวจรอุเปกขาสหคตจิต ๓๒ ดวง ๑๐. โสดาปัตติมคคจิต ๕ ดวง

๑. อุเปกขาอกุสลจิต ๖ ดวง

๒. อุเปกขาอเหตุกจิต ๑๔ ดวง

๓. อุเปกขากามาวจรโสณจิต ๑๒ ดวง

๑. ปฐมนโสดาปัตติมคคจิต ๑ ดวง

๒. ตติยมนโสดาปัตติมคคจิต ๑ ดวง

๓. ตติยมนโสดาปัตติมคคจิต ๑ ดวง

๔. จตุตถมนโสดาปัตติมคคจิต ๑ ดวง

๕. ปญฺจนมนโสดาปัตติมคคจิต ๑ ดวง

๑๑. มัคคจิต ๒๐ ดวง

๑. โสดาปัตติมคคจิต ๕ ดวง

๒. สกทาคามิมัคคจิต ๕ ดวง

๓. อนาคามิมัคคจิต ๕ ดวง

๔. อรหัตตมคคจิต ๕ ดวง

๑๒. ผลจิต ๒๐ ดวง

๑. โสดาปัตติผลจิต ๕ ดวง

๒. สกทาคามิผลจิต ๕ ดวง

๓. อนาคามิผลจิต ๕ ดวง

๔. อรหัตตผลจิต ๕ ดวง

๑๓. ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง

- ๑. โลเกียปฐมฌานจิต ๓ ดวง
- ๒. โลกุตตรปฐมฌานจิต ๘ ดวง

๑๔. โลเกียปฐมฌานจิต ๓ ดวง

- ๑. ปฐมฌานกุสลจิต ๑ ดวง
- ๒. ปฐมฌานวิบากจิต ๑ ดวง
- ๓. ปฐมฌานกิริยาจิต ๑ ดวง

๑๕. โลกุตตรปฐมฌานจิต ๘ ดวง ๑๖. ปัญจมฌานจิต ๒๓ ดวง

- ๑. โลกุตตรกุสลจิต ๔ ดวง
- ๒. โลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวง

- ๑. รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓ ดวง
- ๒. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง
- ๓. โลกุตตรจิต ๘ ดวง

๑๗. โลเกียปัญจมฌานจิต ๑๕ ดวง ๑๘. สัมปยุตตเหตุ ๖ ประการ

- ๑. รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓ ดวง
- ๒. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

- ๑. อกุสลเหตุ ๓ มีโลภะเป็นต้น
- ๒. กุสลเหตุ ๓ มีมโหภะเป็นต้น

อธิบายความพระอภิธรรม

๑. พระอภิธรรมแสดงสภาวะธรรม ๒ ประเภท คือ :-

- ๑. ปรมัตถธรรม มี ๔ ประการ ได้แก่ จิต ๑ เจตสิก ๑ รูป ๑ นิพพาน ๑
- ๒. บัญญัติธรรม มี ๒ ประการ ได้แก่ อัตถบัญญัติ ๑ สัททบัญญัติ หรือ

นามบัญญัติ ๑

๒. ปรมัตถธรรม มีสภาวะ หรือ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ :-

- ๑. สามัญญลักษณะ มี ๓ ประการ คือ อนิจจลักษณะ ๑ ทุกขลักษณะ ๑ อนัตตลักษณะ ๑

ปรมัตถธรรม ๓ ประการ คือ จิต ๑ เจตสิก ๑ รูป ๑ มีสามัญญลักษณะครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ ส่วนนิพพาน มีเพียงอนัตตลักษณะอย่างเดียวเท่านั้น

- ๒. วิเสสลักษณะ หรือ ลักษณะาทิจตุกกะ มี ๔ ประการ คือ :-

๑. ลักษณะ คือ สภาวะโดยเฉพาะที่มีอยู่ประจำตัวของธรรมนั้น ๆ อันเป็นเครื่องกำหนดให้รู้ได้ว่าเป็นธรรมประเภทนั้น ๆ

๒. รส คือ หน้าที่ กิจการงานของธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ กิจจรส เช่น ความร้อนของไฟ มีหน้าที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ สุก ๑ สัมปตติรส เช่น แสงไฟ

มีหน้าที่ทำให้สว่าง ๑

๓. **ปัจจุภูฐาน** คือ อาการปรากฏที่เกิดจากธรรมนั้น ๆ หรือ ผลที่ปรากฏจากธรรมนั้น ๆ

๔. **ปฏฐฐาน** คือ เหตุที่ทำให้ธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้น

๓. **สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ ลงในชั้น ๕ (อภิธรรม หน้า ๖๖)**

๑. จิต ๘๙ - ๑๒๑ ดวง คือ วิญญาณชั้น

๒. เจตสิก ๕๒ ประการ คือ ชั้น ๓ ได้แก่ เวทนาชั้น ๑ สัญญาชั้น ๑ สังขารชั้น ๑

๓. รูป ๒๔ ประการ คือ รูปชั้น

๔. นิพพาน เป็นอสังขตธรรม ไม่สงเคราะห์เป็นชั้น

๔. **ภูมิชาติสมุปโยคาทิวเสน (อภิธรรม หน้า ๖๘)**

๑. **ภูมิ** ติ กามรูปารูปโลกุตตรภูมิวเสน จตฺตพฺพิธา ภูมิ ฯ

๒. **ชาติ** ติ กุสลกุสลวิปากกริยาวเสน จตฺตพฺพิธา ชาติ ฯ

๓. **สมุปโยค** ติ โสมนสสุเปกขาทิจฺจิสมฺปโยโค ปฏฺยสมฺปโยโค ฌาน-
สมุปโยค ติ เอวํ เตสุ เตสุ จิตฺเตสุ สมฺปโยโค อากาโร ฯ

๕. **หีนุภกฺกฏจอกฺกฏจตรอกฺกฏจตมานุภกฺกเมน (อภิธรรม หน้า ๖๘)**

๑. **หีนธรรม** ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง

๒. **อุภกัฏฐธรรม** ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

๓. **อุภกัฏฐตรธรรม** ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

๔. **อุภกัฏฐตมธรรม** ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ - ๔๐ ดวง

๖. **เอกาทสวโร กามภโว (อภิธรรม หน้า ๖๘)**

๑. **อบายภูมิ** ๔ ภูมิ

๒. **มนุสสภูมิ** ๑ ภูมิ

๓. **ฉกามาวจรสุคติภูมิ** ๖ ภูมิ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๑

๑. กุสลากุสลวิปากกิริยาเภเทน (อภิธรรม หน้า ๖๙)

๑. กุสลจิต ๘ ดวง (เฉพาะกามาวจรจิต)
๒. อกุสลจิต ๑๒ ดวง
๓. วิปากจิต ๒๓ ดวง
๔. กิริยาจิต ๑๑ ดวง

๒. ทวิเหตุกภาวสามณฺเณน (อภิธรรม หน้า ๖๙)

๑. โลกมุขจิต ๘ ดวง เป็นทวิเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๒ โดยมีโลภะนำ มีโมหะหนุน
๒. โทสมุขจิต ๒ ดวง เป็นทวิเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๒ โดยมีโทสะนำ มีโมหะหนุน
๓. โมหมุขจิต ๒ ดวง เป็นเอกเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๑ โดยมีโมหะ อย่างเดียว

๓. เอกุปปาทาทิวเสน สัมภูจํ (อภิธรรม หน้า ๗๐)

๑. เอกุปปาทะ เกิดขึ้นพร้อมกัน (กับจิต)
๒. เอกนิโรธะ ดับลงพร้อมกัน (กับจิต)
๓. เอกาลัมพนะ มีอารมณ์อย่างเดียวกัน (กับจิต)
๔. เอกวัตถุกะ มีที่ตั้งที่เกิดอย่างเดียวกัน (กับจิต)

๔. ทวาสนุจฺจฺยา ทิฏฺฐีสุ (อภิธรรม หน้า ๗๐)

๑. จตฺตาโร สสสตาทา
๒. จตฺตาโร เอกจฺจสสสติกา
๓. จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา
๔. จตฺตาโร อมฺราวิกฺเขปกา
๕. เทว อธิจฺจสมุปฺปตฺติกา
๖. โสฬส สณฺณวาทา
๗. อญฺจ อสณฺณวาทา
๘. อญฺจ เนวสณฺณีนาสณฺณวาทา
๙. สตฺต อฺจุเจทวาทา

๑๐. ปณฺจ ทิฏฐมมณิพพานวาทาติ ทฺวาสฺวจฺจ ๑

๕. สภาวโต ปริกฺกฺปโต วา อิฏฐารมฺมณํ ๑ (อภิธรรม หน้า ๗๑)

๑. สภาวโตติ อารมฺมณสงฺฆาตสฺส อตฺตโน ปกฺกิตโต ๑ คือ อารมณฺที่นาชอบใจตามปรกติ.

๒. ปริกฺกฺปโตติ สตฺตานํ วิปฺปลาสสฺสยฺชานนโต ๑ คือ อารมณฺที่เหลาลัศฺตรกำหนดรู้คลาดเคลื่อนไปจากความจริง.

๖. อาฆาตวັตถุ ๙ ประการ (อภิธรรม หน้า ๗๓)

๑. อนตฺถํ เม อจฺริ, จรติ, จริสฺสตีติ อาฆาตํ ชเนติ ๑ ประการ

๒. ปิยสฺส เม อนตฺถํ อจฺริ, จรติ, จริสฺสตีติ อาฆาตํ ชเนติ ๑ ประการ
๓ ประการ

๓. อปฺปิยสฺส เม อมฺนาปสฺส อตฺถํ อจฺริ, จรติ, จริสฺสตีติ ๑ ประการ
เกลียดชัง ๓ ประการ

๗. เยวาทฺตวเสน (อภิธรรม หน้า ๗๓)

มีวิเคราะหฺว่า "เย วา ปน อิติ กิยฺตีติ เยวาทฺตวํ ๑ เย วา ปน อิติ ยํ นามํ ภควตา กิยฺตีติ กิยฺตีติ อิติ ตสฺมา ตํ นามํ เยวาทฺตวํ ๑

๘. สมฺปยุตฺตเหตุวิริทโต อเหตุกจิตฺตานิ (อภิธรรม หน้า ๗๔)

สมฺปยุตฺตเหตุ มี ๖ ประการ คือ กุสลเหตุ ๓ มื้อโลภะเป็นต้น อกุสลเหตุ ๓ มื้อโลภะเป็นต้น

๙. นิพฺพตฺตกเหตุวเสน นิปฺพนฺนานิ (อภิธรรม หน้า ๗๔)

อเหตุกจิต สำเร็จ คือ เกิดขึ้นได้ ด้วยนิพฺพตฺตกเหตุ หรือ อุปฺปตฺติเหตุ ทำให้เกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

จักขุวิญญฺาณจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. จักขุปสาท มีประสาทตาดี

๒. รูปารมณฺ์ มีรูป คือ สีต่าง ๆ มากกระทบ

๓. อาโลกะ มีแสงสว่าง

๔. มนสิการ มีความสนใจ

โสตวิญญฺาณจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. โสตปสาท มีประสาทหูไม่เสีย

๒. สัททารมณฺ์ มีเสียงมากกระทบ
๓. วิวรากาส มีช่องว่างของหู
๔. มนสิการ มีความสนใจ

ขานวิญญานจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. ขานปสาท มีประสาทจมูกดี
๒. คันธารมณฺ์ มีกลิ่นมากกระทบ
๓. วาโยธาดุ มีธาตุลม
๔. มนสิการ มีความสนใจ

ชีวหาวิญญานจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. ชิวหาปสาท มีประสาทลิ้นดี
๒. รสารมณฺ์ มีรสมากกระทบ
๓. อาโปธาดุ มีธาตุน้ำ
๔. มนสิการ มีความสนใจ

กายวิญญานจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. กายปสาท มีประสาทกายดี
๒. โผฏฐัพพารมณฺ์ มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง กระทบ
๓. ถัทธปจฺวี มีปฐวีธาตุที่มีลักษณะแข็ง
๔. มนสิการ มีความสนใจ

มโนธาตุจิต เกิดได้ เพราะเหตุ ๔

๑. ปัญจทวาร คือ ทวาร ๕
๒. ปัญจารมณฺ์ คือ อารมณฺ์ ๕
๓. หทยัตถุ คือ หทัยวัตถุรูป
๔. มนสิการ มีความสนใจ

๑๐. กามาวจรวิบากจิต ๘ ดวง (อภิธรรม หน้า ๘๓)

๑. ยถาปิโยคํ วินา ยถาอุปฺภจฺเจตฺติ กามาทีปจฺเจยฺหิ อุตฺตโกชนาทีสปปายวเสน
อสงฺขาริกานิ จ ฯ

๒. สมฺปิโยคํ ยถาอุปฺภจฺเจตฺติ กมฺมาทีปจฺเจยฺหิ อุตฺตโกชนาทีสปปายวเสน
สสงฺขาริกานิ จ โหนฺติ ฯ

ปริจเฉทที่ ๒

แผนผังแสดงเจตสิกธรรม ๕๒ ประการ

๑. อัญญสมานราสี
- ๑๓ → สัพพสาธารณเจตสิก ๗ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา
เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ
ปภินณกเจตสิก ๖ คือ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ
โมหตุกเจตสิก ๔ คือ โมหะ อหิริกะ อนัตตปปะ อุทธัจจะ
โลติกเจตสิก ๓ คือ โลภะ ทิฏฐิ มานะ
๒. อกุสลราสี ๑๔ → โทสตุกเจตสิก ๔ คือ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ
ถีนทุกเจตสิก ๒ คือ ถีนะ มัทธะ
วิเอกเจตสิก ๑ คือ วิจิกิจฉา
๓. โสภณราสี ๒๕ → สัทธา สติ โอตตปปะ อโลภะ อโทสะ
ตตรมัชฌัตตา กายปัสสัทธิ
โสภณสาธารณ- จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา
เจตสิก ๑๙ → กายมทุตา จิตตมทุตา กายกัมมัณฺณดา
จิตตกัมมัณฺณดา กายปาคุณฺณดา
จิตตปาคุณฺณดา กายชุกตา จิตตชุกตา
๓. โสภณราสี ๒๕ → วิรติเจตสิก ๓ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
อัปปมัญญาเจตสิก ๒ คือ กรุณา มุทิตา
ปัญญาเจตสิก ๑ คือ ปัญญินทรีย์

อธิบายความปริจเฉทที่ ๒

๑. สัมปโยคนัย กับ สังคหนัย (อภิธรรม หน้า ๙๘)

๑. โสฬสหาการิ สมฺปโยคํ คือ การแสดงเจตสิกธรรมแต่ละประการนั้น
ประกอบกับจิตได้ก็ดวง โดยอาการ ๑๖ อย่าง คือ เจตสิกธรรม ๕๒ ประการนั้น
มีสัมปโยคนัย ๑๖ นัย ดังนี้

๑. อัญญสมานาเจตสิก	๑๓	ประการ	มีสัมปโยคนัย	๗	นัย
๒. อุกุสลเจตสิก	๑๔	ประการ	มีสัมปโยคนัย	๕	นัย
๓. โสภณเจตสิก	๒๕	ประการ	มีสัมปโยคนัย	๔	นัย

๒. **เตตติสวโร** สงคหํ คือ แสดงการรวบรวมว่าจิตแต่ละดวง ได้รวบรวมเจตสิกธรรมเข้ามาไว้เท่าไร โดยอาการ ๓๓ อย่าง คือ จิต ๘๙ - ๑๒๑ ดวง มีสังคหณัย ๓๓ นัย ดังนี้

๑. อุกุสลจิต	๑๒	ดวง	มีสังคหะ	๗	นัย
๒. อเหตุกจิต	๑๔	ดวง	มีสังคหะ	๔	นัย
๓. กามาวจรโสภณจิต	๒๔	ดวง	มีสังคหะ	๑๒	นัย
๔. มหัคคตจิต	๒๗	ดวง	มีสังคหะ	๕	นัย
๕. โลกุตตรจิต	๔ - ๔๐	ดวง	มีสังคหะ	๕	นัย

๒. **ปกิณณกเจตสิก ๖** ประการ ประกอบและไม่ประกอบด้วยจิต ดังนี้
(อภิธรรม หน้า ๑๐๘)

๑. วิตกเจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๖๖	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๕๕	ดวง (นับจิต ๑๒๑ ดวง)	
๒. วิจารเจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๕๕	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๖๖	ดวง (นับจิต ๑๒๑ ดวง)	
๓. อธิโมกข์เจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๑๐	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๗๔	ดวง (นับจิต ๘๙ ดวง)	
๔. วิริยเจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๑๖	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๗๓	ดวง (นับจิต ๘๙ ดวง)	
๕. ปีติเจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๗๐	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๕๑	ดวง (นับจิต ๑๒๑ ดวง)	
๖. ฉันทเจตสิก	ไม่ประกอบด้วยจิต	๒๐	ดวง	
	ประกอบด้วยจิต	๖๙	ดวง (นับจิต ๘๙ ดวง)	

อธิบายความปริจเฉทที่ ๓

๑. **ปัญจโวการภวเสน** (อภิธรรม หน้า ๑๓๑)

๑. ปัญจโวการภพ หรือ ปัญจโวการภูมิ คือ ภพ หรือ ภูมิ ที่มีชั้น ๕ ครบบริบูรณ์

ได้แก่ กามาวจรภูมิ หรือกามภพ ๑๑ และ รูปาวจรภูมิ หรือ รูปภพ ๑๕ รวม ๒๖ ภูมินี้

๒. จตุโวการภพ หรือ จตุโวการภูมิ คือ ภพ หรือ ภูมิ ที่มีชั้น ๔ (ไม่มีรูปชั้นใดเลย)

ได้แก่ อรูปภพ หรือ อรูปภูมิ ๔

๓. เอกโวการภพ หรือ เอกโวการภูมิ คือ ภพ หรือ ภูมิ ที่มีชั้นเดียว คือ มีเฉพาะรูปชั้นเดียวได้แก่ อสัณฺณสัตตภูมิ ๑ ภูมิ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๔

๑. ประมวลวิธีจิตทั้งหลาย (อภิธรรม หน้า ๑๓๒)

วิธีจิต ๒ ประเภท

๑. กามวิธี

ปัญจทวารวิธี ๔ วิธี

๑. อติมหันตารมณวิธี ๑ นัย

๒. มหันตารมณวิธี ๒ นัย

๓. ปริตตารมณวิธี ๖ นัย

๔. อติปริตตารมณวิธี ๖ นัย (รวมปัญจทวารวิธี ๑๕ นัยเกิดทางทวาร ๕ ทวารละ ๑๕ นัย รวม ๗๕ นัย)

มโนทวารวิธี ๒ วิธี

๑. วิภูตารมณวิธี

๒. อวิภูตารมณวิธี

๒. อัปปนาวิธี

โลภียอัปปนาวิธี

อาทิกัมมิกฉานวิธีของมโนทบุคค

อาทิกัมมิกฉานวิธีของตักขบุคค

โลภุตตรอัปปนาวิธี

มคควิธีของมโนทบุคค

มคควิธีของตักขบุคค

กามวิธีทางปัญจทวาร ๑๕ นัย

๑. อติมหันตารมณวิธี ๑ นัย มีวิธีจิตเกิด ดังนี้ (ตทาลัมพนวาระ)

ตี น ท ป วิ ส ลัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

๒. มหันตารมณวิธี ๒ นัย มีวิธีจิตเกิด ดังนี้ (ขวนวาระ)

๑. ตี ตี น ท ป วิ ส ลัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช ก

๒. ตี ตี ตี น ท ป วิ ส ลัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ช

๓. ปรีตตารมณวิถิ ๖ นัย มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ (โฏฐัพพนวาระ)

๑. ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ วุ ภ ภ ภ ภ
๒. ตี ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ วุ ภ ภ ภ
๓. ตี ตี ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ วุ ภ ภ
๔. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ ภ ภ
๕. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ ภ
๖. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น ท ป วิ สํ สัน วุ วุ

๔. อติปรีตตารมณวิถิ ๖ นัย มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ (โมฆวาระ)

๑. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น ภ ภ ภ ภ ภ
๒. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น ภ ภ ภ ภ
๓. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น ภ ภ ภ
๔. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น ภ ภ
๕. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น ภ
๖. ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี ตี น น

กามวิถิทางมโนทวาร ๒ วิถิ

๑. วิภูตารมณวิถิ ๑ นัย มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ (ตทาลัมพนวาระ)

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต

๒. อวิภูตารมณวิถิ ๑ นัย มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ (ขวนวาระ)

น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช

๒. อธิบายความหมายอักษรย่อวิถิจิต

๑. ตี คือ อตติตทวัก เป็นทวักจิตดวงแรกที่กระทบกับอารมณ์ใหม่ หรือ อารมณ์ใหม่มากระทบกับทวักจิตดวงใด ทวักจิตดวงนั้น เรียกว่า อตติตทวัก

ทวักจิตนี้ มีกรรมอารมณ์ หรือ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นอารมณ์ที่ได้มาจากภพก่อน ซึ่งสมมติเรียกว่า อารมณ์เก่า อตติตทวักก็จะมีอารมณ์เก่านั้น ยังไม่ได้รับอารมณ์ใหม่ เป็นแต่เพียงอารมณ์ใหม่ มากระทบเท่านั้น ดังนั้น จิตดวงนี้ จึงยังไม่เรียกว่า วิถิจิต

๒. น คือ ภาวังคจลนะ เป็นภาวังคที่ไหวตัว เพราะเหตุที่มีอารมณ์ใหม่มากระทบ แต่ยังคงเป็นภาวังคจิตที่มีอารมณ์เก่าอยู่ จึงยังไม่เรียกว่า วิถีจิต เช่นเดียวกัน

๓. ท คือ ภาวังคูปัจเจทะ เป็นภาวังคจิตที่ตัดกระแสภวังค คือ ปลอยอารมณ์เก่า วางอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบนั้นต่อไป ภาวังคูปัจเจทะนี้ ยังคงเป็น ภาวังคจิตที่มีอารมณ์เก่าอยู่ จึงยังไม่เรียกว่า วิถีจิต เช่นเดียวกัน

อดีตภวังค ภาวังคจลนะ และ ภาวังคูปัจเจทะ ทั้ง ๓ ขณะจิตนี้ ได้แก่ ภาวังคจิต ดวงเดียวกัน ในบรรดาภวังคจิต ๑๕ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง

๔. ป คือ ปัญจทวาราวชชจิต เป็นกิริยาจิตเกิดขึ้น เพื่อพิจารณาอารมณ์ใหม่ที่มากระทบนั้นว่า เป็นอารมณ์ที่มาทางทวารไหน จะได้เป็นอนันตรปัจจัยให้สัญญาณ แก้วสัญญาณจิต ทางทวารนั้น

ปัญจทวาราวชชจิตดวงนี้ เป็นปฐมวิถีจิต คือ เป็นจิตดวงแรกที่ขึ้นสู่วิถี หรือ ที่นับเป็นวิถีจิต เพราะจิตดวงนี้ได้รับอารมณ์ใหม่แล้ว และจิตดวงต่อไปก็รับอารมณ์ใหม่ และนับเป็นวิถีจิต จนกว่าจะสุดวิถี คือ กลับเป็นภวังคไปตามเดิม

๕. วิ คือ ปัญจวิญญาณจิต ดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น ตามควรแก่อารมณ์ที่มากระทบนั้น เช่น รูปารมณ์มากระทบ จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น เห็นรูปารมณ์นั้น เป็นต้น

๖. ส คือ สัมปฏิจฉันนจิต ก็เกิดขึ้นรับอารมณ์นั้น ต่อจากปัญจวิญญาณจิตนั้น แล้วส่งต่อไปยังสันตிரณจิต

๗. สัน คือ สันตிரณจิต ก็เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์นั้นว่า ดีหรือไม่ดี ประการใด

๘. วุ คือ โวฏฐัพพนจิต ได้แก่ มโนทวาราวชชจิต ซึ่งทำหน้าที่โวฏฐัพพนกิจ ทางปัญจทวารก็เกิดขึ้น ตัดสินและกำหนดให้เป็น กุศล หรือ อกุศล หรือ กิริยา ตามควรแก่มนสิการ และ แก่บุคคล

๙. ข ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๙ ถึงขณะจิตที่ ๑๕ รวม ๗ ขณะจิต คือ ขวนจิต ทั้ง ๗ ขณะจิตเกิดขึ้นเสวยอารมณ์นั้น เป็นกุศล อกุศล หรือ กิริยา ตามที่โวฏฐัพพนจิต ได้ตัดสินและกำหนดมาแล้วนั้น ขวนจิตที่เกิดในกามวินีได้แก่ กามาวจรขวนจิต ๒๙ ดวง เท่านั้น

๑๐. ต ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๑๖ และ ๑๗ คือ ตทาลัมพนจิต ก็เกิดขึ้นยึดหน่วงอารมณ์ ที่เหลือจากขวนจิตนั้น อีก ๒ ขณะจิต

เมื่อครบ ๑๗ ขณะจิตแล้ว เป็นอันสุดวิถี และสิ้นอายุของอารมณ์ใหม่นั้นพอดี แล้วก็กลับเป็นภวังคจิตรับอารมณ์เก่าต่อไปตามเดิม.

๓. วิสัยปวัตติ ทางปัญจทวาร มี ๔ ประการ คือ :-

๑. อติมหันตารมณวิถี มีจิตตูปบาท ๑๔ ขณะจิต และ มีวิถิจิต ๗
๒. มหันตารมณวิถี มีจิตตูปบาท ๑๒ ขณะจิต และ มีวิถิจิต ๖
๓. ปริตตารมณวิถี มีจิตตูปบาท ๗ ขณะจิต และ มีวิถิจิต ๕
๔. อติปริตตารมณวิถี ไม่มีจิตตูปบาทเกิดเลย และ ไม่มีวิถิจิตเกิดเลย

๑. อติมหันตารมณวิถี

ขณะจิต ๑๗→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗
 ดี น ท ป วิ สั สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ต ต
 จิตตูปบาท ๑๔ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔
 วิถิจิต ๗ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗

๒. มหันตารมณวิถี

ขณะจิต ๑๗→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗
 ดี ดี น ท ป วิ สั สัน วุ ช ช ช ช ช ช ช ภา
 จิตตูปบาท ๑๒ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒
 วิถิจิต ๖ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖

๓. ปริตตารมณวิถี

ขณะจิต ๑๗→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗
 ดี ดี ดี ดี น ท ป วิ สั สัน วุ วุ วุ ภา ภา ภา ภา
 จิตตูปบาท ๗ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗
 วิถิจิต ๕ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕

๔. อติปริตตารมณวิถี

ขณะจิต ๑๗→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗
 ดี ดี ดี ดี ดี ดี ดี ดี ดี ดี ดี น ท ภา ภา ภา ภา
 จิตตูปบาท และ วิถิจิต ไม่มีเลย

๔. วิสัยปวัตติ ทางมโนทวาร มี ๒ ประการ คือ :-

๑. วิภูตารมณวิถี มีจิตตูปบาท ๑๖ ขณะจิต และ มีวิถิจิต ๓
๒. อวิภูตารมณวิถี มีจิตตูปบาท ๔ ขณะจิต และ มีวิถิจิต ๒

๑. วิญตารมณวิธิ

ขณะจิต ๑๒→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒
 น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต
 จิตตูปบาท ๑๐ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐
 วิถีจิต ๓ → ๑ ๒ ๓

๒. อวิญตารมณวิธิ

ขณะจิต ๑๒→๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒
 น ท ม โน ช ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ
 จิตตูปบาท ๔ → ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘
 วิถีจิต ๒ → ๑ ๒

๕. มรณาสันนวิธิ ๒ ประเภท

๑. มรณาสันนวิธิ ทางปัญจทวาร แต่ละทวารมี ๔ วิถี มีวิถีจิตเกิด ดังนี้ :-

๑. ภ ตี น ท ป วิ สँ สัน วุ ช ช ช ช ช ต ต จติ ปฏิ ภ
๒. ภ ตี น ท ป วิ สँ สัน วุ ช ช ช ช ช ต ต ภ จติ ปฏิ ภ
๓. ภ ตี ตี ตี น ท ป วิ สँ สัน วุ ช ช ช ช ช จติ ปฏิ ภ
๔. ภ ตี ตี ตี น ท ป วิ สँ สัน วุ ช ช ช ช ช ภ จติ ปฏิ ภ

๑. มรณาสันนวิธิ ทางมโนทวาร มี ๔ วิถี มีวิถีจิตเกิด ดังนี้ :-

๑. ภ น ท ม โน ช ช ช ช ช ต ต จติ ปฏิ ภ
๒. ภ น ท ม โน ช ช ช ช ช ต ต ภ จติ ปฏิ ภ
๓. ภ น ท ม โน ช ช ช ช ช จติ ปฏิ ภ
๔. ภ น ท ม โน ช ช ช ช ช ภ จติ ปฏิ ภ

๖. คติของอุปสัค ๓ ประการ (อภิธรรม หน้า ๑๓๔)

ธาวตตํ พาทเต โกจิ โกจิ ตมนวตตติ
 ตเมวณโย วิเสเสติ อุปสคคคตี ติธาทิ ฯ

๗. อัปปนาวิถี (อภิธรรม หน้า ๑๔๒)

๑. โลเกียอัปปนาวิถี ๒ วิถี

๑. อาทิกัมมิกฉานวิถี ของ มันทบุคคล มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน บริ อูป อนุ โค ฌ ภา

๒. อาทิกัมมิกฉานวิถี ของ ติกขบุคคล มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน อูป อนุ โค ฌ ภา

๘. โลกุตตรอัปปนาวิถี ๒ วิถี

๑. มัคควิถี ของ มันทบุคคล มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน บริ อูป อนุ โค มัค ผล ผล ภา

๒. มัคควิถี ของ ติกขบุคคล มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน อูป อนุ โค มัค ผล ผล ผล ภา

๙. สมาบัติวิถี ๓ ประเภท

๑. ฉานสมาบัติวิถี

๑. อธิษฐานวิถี มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน ข ข ข ข ข ข ข

๒. ฉานสมาบัติวิถี มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน บริ อูป อนุ โค ฌ ฌ ฯลฯ

๒. ผลสมาบัติวิถี

๑. อธิษฐานวิถี มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน ข ข ข ข ข ข ข

๒. ผลสมาบัติวิถี มีวิถิจิตเกิด ดังนี้ :-

น ท มโน อนุ อนุ อนุ อนุ ผล ผล ผล ฯลฯ

๓. นิโรธสมาบัติวิถิ

- [illegible]

ขณะนั้น จิต และ จิตตชรูป ก็ดับลง ส่วนกัมมชรูป อุตฺตชรูป และ อาหารชรูป ยังคงดำรงอยู่ และ ดำเนินต่อไปตามปกติ เมื่อครบกำหนดเวลาตามที่ได้อธิษฐานไว้แล้ว ก็ออกจากนิโรธสมาบัติ

อนาคามีผลจิต สำหรับพระอนาคามี หรือ อรหัตตผลจิต สำหรับพระอรหันต์
ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะก่อน ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และ จิตตขรูป จึงจะเกิดขึ้นตามปกติ
ต่อไปตามเดิม

໑໐. ອຸກິດນຸກາວິຖີ

๑. เข้าวรรณคดีปริศนา ซึ่งเรียกว่า "ปาทกณาวรรณคดี" เพื่อให้จิตมีกำลังกล้าแข็ง มีวิริยจิตเกิดขึ้น

ภ น ท มโน บริ อุป อนฺ โค ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ

๒. เข้าอธิษฐานวิถิ คือ การตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้า ประสงค์ภิญญา
อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

ภ น ท มโน ข ข ข ข ข ข ภ

๓. เข้ารูปาวจรปัญจมณาน ซ้ำอีก เรียกว่า "ปาทกณานวิถิ" เหมือนกัน
มีวิถิจิตเกิดดังนี้

ภ น ท มโน บริ อุป อนุ โค ฌ ฌ ฌ ฌ ฌ ภ

๔. อภิณฺญาจิต จะเกิดขึ้นตามความรารณนาที่ได้อธิษฐานนั้น มีวิถิจิตเกิดดังนี้

ภ น ท มโน บริ อุป อนุ โค อภิณฺญา ภ

๑๑. อาคັນตูกภวังค์ ๒ ประเภท

๑. อาคັນตูกภวังค์ ในอติมหันตารมณวิถิ

ในอติมหันตารมณวิถิ ตทาลัมพนจิตเกิดไม่ได้ ต้องมีอาคັນตูกภวังค์เกิดมาแทน
เพราะวิถิจิตนั้น ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ :-

๑. ขวนจิตนั้น	ต้องเป็น	โทสขวนจิต
๒. อารมณฺนั้น	ต้องเป็น	อติอฏฐารมณ
๓. บุคคลนั้น	ต้องเป็น	ผู้ปฏิสนธิมาด้วยโสมนัสสมาธิวิปาก

อาคັນตูกภวังค์ ในอติมหันตารมณวิถิ มีวิถิจิตเกิดดังนี้

โสมนัสปฏิสนธิ	อติอฏฐารมณ	โทสขวนะ	อาคັນตูกภวังค์	อูเบกขา
ตี น ท ป วิ ส สัน วุ	ข ข ข ข ข ข ข	ข	อ	ภ
	โทมนัสเวทนา		ภวังค์	เดิมเป็นโสมนัส

๒. อาคັນตูกภวังค์ ในมหันตารมณวิถิ

ในมหันตารมณวิถิ ภวังค์เดิมเกิดไม่ได้ ต้องมีอาคັນตูกภวังค์เกิดมาแทน
ประกอบด้วยองค์ ๒ ประการ

๑. ขวนจิตนั้น	ต้องเป็น	โทสขวนะ
๒. บุคคลนั้น	ต้องเป็น	ผู้ปฏิสนธิมาด้วยโสมนัสเวทนา

อาคັນตูกภวังค์ ในมหันตารมณวิถิ มีวิถิจิตเกิดดังนี้

โสมนัสปฏิสนธิ	โทสขวนะ	อาคັນตูกภวังค์
ตี ตี ตี น ท ป วิ ส สัน วุ	ข ข ข ข ข ข ข	ข
		อ
		ภ
		ภวังค์
		เดิมเป็นโสมนัส

๑๓. ฌาน ๒ ประเภท

๑. ฌานจตุกกนัย

เป็นการจำแนกประเภทแห่งฌานออกเป็น ๔ ประการ ตามนัยแห่งพระสูตร
สำหรับพระโยคาวจรผู้เป็นชิปภาวิญญานบุคคล

๒. ฌานปัญจกนัย

เป็นการจำแนกประเภทแห่งฌานออกเป็น ๕ ประการ ตามนัยแห่งพระอภิธรรม
สำหรับพระโยคาวจรผู้เป็นทันทวิญญานบุคคล

๑๔. อัปนาชวณจิตจะพึงเกิดเป็นวาระที่ ๕ หรือที่ ๔ (อภิธรรม หน้า ๑๔๒)

๑. ฌานสมปยุตตกามาวจรชวณานมฏจนนมณฺเฏตรสมี ปริกมโมปจารานุโลม-
โคตรภูนาเมน จตฺตชตฺตํ ยถากกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ ปณฺจมํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพ-
ปฺปนานุรูปโต ฯ

๒. ฌานสมปยุตตกามาวจรชวณานมฏจนนมณฺเฏตรสมี ติกฺขชตฺตํ ยถากกมํ
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ จตฺตตํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพปฺปนานุรูปโต ฯ

๑๕. ปฏิปทา ๔ หมวด (อภิธรรม หน้า ๑๔๓)

๑. ทุกขาปฏิปทา ทนฺธาภิณฺวา สำหรับพระโยคีผู้มี ราคะ โทสะ โมหะ กล้า
แต่มีอินทรีย์ ๕ อ่อน

๒. ทุกขาปฏิปทา ชิปปาภิณฺวา สำหรับพระโยคีผู้มี ราคะ โทสะ โมหะ กล้า
ทั้งมีอินทรีย์ ๕ แก่กล้า

๓. สุขาปฏิปทา ทนฺธาภิณฺวา สำหรับพระโยคีผู้มี ราคะ โทสะ โมหะ อ่อน
ทั้งมีอินทรีย์ ๕ อ่อน

๔. สุขาปฏิปทา ชิปปาภิณฺวา สำหรับพระโยคีผู้มี ราคะ โทสะ โมหะ อ่อน
แต่มีอินทรีย์ ๕ แก่กล้า

๑๖. อธิบายความชื่อว่า "สุขปุญฺญมฺหา" (อภิธรรม หน้า ๑๔๔)

๑. อคฺคผลวิปากกิริยาชฺชิตโลกิยโลภุตฺตรจตฺตกฺขณานวเสน ทวตฺตีส

อัปนาขวนจิต (ที่สหระคตด้วยโสมนัสสเวทนา) ๓๒ ดวง คือ ฌาน ๔ ทั้งฝ่ายโลกียะและโลกุตตระ (ฝ่ายโลกียฌาน ๔ ดวง ฝ่ายโลกุตตรฌาน ๒๔ ดวง) เว้นอรหัตตผลจิต (๔ ดวง) รูปาวจรวิบากจิต (๔ ดวง) และ รูปาวจรกิริยาจิต (๔ ดวง) ฯ (อภิธรรม หน้า ๑๔๔)

๒. อัปนาขวนจิตที่สหระคตด้วยโสมนัสสเวทนา ๓๒ ดวง คือ :-

๑. ฌาน ๔ ฝ่ายโลกียะ ได้แก่ รูปาวจร ปฐมฌาน ๑ ทุตติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑

๒. ฌาน ๔ ฝ่ายโลกุตตระ ๒๔ ดวง ได้แก่

- มัคคจิต ๔ ที่ประกอบด้วยปฐมฌาน ๔ ทุตติยฌาน ๔ ตติยฌาน ๔ จตุตถฌาน ๔ รวม ๑๖

- ผลจิต ๓ ที่ประกอบด้วยปฐมฌาน ๓ ทุตติยฌาน ๓ ตติยฌาน ๓ จตุตถฌาน ๓ รวม ๑๒

๓. เว้นอรหัตตผลจิต ๔ ดวง คือ :-

- ปฐมฌานอรหัตตผลจิต ๑ ทุตติยฌานอรหัตตผลจิต ๑ ตติยฌานอรหัตตผลจิต ๑ จตุตถฌานอรหัตตผลจิต ๑

๔. เว้นรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง คือ :-

- รูปาวจรวิบากจิต ปฐมฌาน ๑ ทุตติยฌาน ๒ ตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑

๕. เว้นรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง คือ :-

- รูปาวจรกิริยาจิต ปฐมฌาน ๑ ทุตติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑

๖. ปัญจมขุณณานิ ทวาราส

- อัปนาขวนจิต (ที่สหระคตด้วยอุเบกขาเวทนา) ๑๒ ดวง คือ ฌานที่ ๕ ทั้งหลาย หรืออันเป็นฌานที่ ๕

๗. อัปนาขวนจิตที่สหระคตด้วยอุเบกขาเวทนา ๑๒ ดวง คือ :-

๑. รูปาวจรปัญจมขุณณกุสลจิต ๑ ดวง

๒. อรูปาวจรกุสลจิต ๔ ดวง

๓. มัคคจิต ๔ ดวง ที่ประกอบด้วยปัญจมขุณณ ๔ ดวง

๔. ผลจิต ๓ ดวง ที่ประกอบด้วยปัญจมขุณณ ๓ ดวง (เว้นอรหัตตผลจิต ๑ ดวง)

๘. ภิรียาฆานจตุกกส อคคผลจตุกกส จ วเสน อฏฐ

- อัปนาชนวจิต (ที่สหรคตด้วยโสมนัสเวทนา) ๔ ดวง คือ รูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง และ อหัตตผลจิต ๔ ดวง

๙. รูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง คือ :-

- รูปาวจรกิริยาจิต ปฐมฆาน ๑ พุติยฆาน ๑ ตติยฆาน ๑ จตุตถฆาน ๑

๑๐. อหัตตผลจิต ๔ ดวง คือ :-

- อหัตตผลจิต ๔ ดวง ที่ประกอบด้วย ปฐมฆาน ๑ พุติยฆาน ๑ ตติยฆาน ๑ จตุตถฆาน ๑

๑๑. อุเปกขาสหคตรูปารูปกิริยาปญจกส อคคผลสส จ วเสน จ อปปนา สมโณติ

- อัปนาชนวจิต (ที่สหรคตด้วยอุเปกขาเวทนา) ๖ ดวง คือ รูปาวจรกิริยาจิต (๑ ดวง) และ รูปาวจรกิริยาจิต (๔ ดวง) ที่สหรคตด้วยอุเปกขาเวทนา ๕ ดวง และอหัตตผลจิต (๑ ดวง) ย่อมเกิด ฯ

๑๒. อัปนาชนวจิตที่สหรคตด้วยอุเปกขาเวทนา ๖ ดวง คือ :-

๑. รูปาวจรกิริยาจิต ๑ ดวง ได้แก่ ปญจฆานกิริยาจิต ๑ ดวง
๒. รูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง ได้แก่ อาภาสา, วิญญาณัญจา, อาภิญญัญญา, เนวสัญญา,
๓. อหัตตผลจิต ๑ ดวง ได้แก่ อหัตตผลจิต ที่ประกอบด้วยปญจฆาน ๑ ดวง

๑๓. อนันตรัจจย ๗ วาระ (อภิธรรม หน้า ๑๔๖)

๑. สุขเวทนา เป็นอนันตรัจจย แก่สุขเวทนาและอุเปกขาเวทนา
๒. ทุกขเวทนา เป็นอนันตรัจจย แก่ทุกขเวทนาและอุเปกขาเวทนา
๓. อุเปกขาเวทนา เป็นอนันตรัจจย แก่อุเปกขาเวทนา สุขเวทนา และทุกขเวทนา

๑๔. อธิบายความคาถาที่ ๑ (อภิธรรม หน้า ๑๔๖)

๑. ปริตตกุลสลาตชวา ได้แก่ กามาวจรกุลสชนวจิต ที่สหรคตด้วยโสมนัส-

เวทนา (๔ ดวง) คือ มหากุศลจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๔ ดวง

๒. อโทสปาสาดชวา ได้แก่ อกุศลชวนจิต ที่ไม่ใช้โทสมูลจิต (๒ ดวง) ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา (๔ ดวง) คือ โลกมุลจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๔ ดวง

๓. ปริตตสาดกิริยาชวา ได้แก่ กามาวจรกิริยาชวนจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา (๕ ดวง) คือ หลิตูปาทจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๑ ดวง และ มหากิริยาจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๔ ดวง

๑๙. อธิบายความคาถาที่ ๒ (อภิธรรม หน้า ๑๔๗)

๑. ปาปา โสเปกขา ชวา ได้แก่ อกุศลชวนจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๖ ดวง คือ โลกมุลจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง และ โมหมุลจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

๒. กามสุภา โสเปกขา ชวา ได้แก่ กามาวจรกุศลชวนจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา (๔ ดวง) คือ มหากุศลจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง

๓. โสเปกขา กามกิริยาชวา ได้แก่ กามาวจรกิริยาชวนจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา (๔ ดวง) คือ มหากิริยาจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง

๒๐. ตทาลัมพนจิตมี ๑๑ ดวง คือ :-

๑. สันติริณจิต	ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๑ ดวง	} รวมเป็นสันติริณจิต ๓ ดวง
๒. สันติริณจิต	ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง	
๓. มหาวิบากจิต	ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๔ ดวง	} รวมเป็นมหาวิบากจิต ๘ ดวง
๔. มหาวิบากจิต	ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง	

๒๑. แสดงตทาลัมพนจิตโดยเวทนา แยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ :-

๑. ตทาลัมพนจิต	ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๕ ดวง	ได้แก่
- สันติริณจิต	ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๑ ดวง	
- มหาวิบากจิต	ที่สหระคด้วยโสมนัสเวทนา ๔ ดวง	
๒. ตทาลัมพนจิต	ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๖ ดวง	ได้แก่
- สันติริณจิต	ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง	
- มหาวิบากจิต	ที่สหระคด้วยอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง	

๑. ประกอบความแปลคาถา (อภิธรรม หน้า ๑๔๘)

๑. กณฺ ํ นรารชชํ จิตฺตํ โหติ อิติ เอตํ หิ วุจฺจํ น สมมตํ กถิตํ
อจาริเยหิ ฯ

๒. นรารชชนํ จิตฺตํ น โหติ อิติ นิยมํ น โหติ กสฺมา อารชชํ วินา
วชฺเชตฺวา นิโรธา ปรํ ผลทสฺสนา ผลุปฺปชฺชนสฺส ทสฺสนโตติ โยชนา ฯ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๕

๑. ทวาทส วิปากานีติ (อภิธรรม หน้า ๑๘๐)

๑. ติเหตุกุกกฏจสงฺขาริกกมฺมสฺส วเสน สสงฺขาริกจตุกกวชฺชิตานิ จ

๒. ติเหตุกุกกฏจสงฺขาริกกมฺมสฺส วเสน อสงฺขาริกจตุกกวชฺชิตานิ จ ทวาทส
วิปากานิ ฯ

๓. ติเหตุโกมกสฺส กมฺมสฺส วเสน ทฺวิเหตุกสสงฺขาริกทวยวชฺชิตานิ จ

๔. ทฺวิเหตุกุกกฏจสฺส กมฺมสฺส วเสน ทฺวิเหตุกาสสงฺขาริกทวยวชฺชิตานิ จ
ทส วิปากานิ ฯ

๕. ทฺวิเหตุโกมกสฺส วเสน ทฺวิเหตุกทวยวชฺชิตานิ จ อฏฺฐจ วิปากานิ ฯ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๖

๑. สีนํ้าเลี้ยงหัวใจ (อภิธรรม หน้า ๑๙๕)

๑. บุคฺคลราจจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีแดง

๒. บุคฺคลโทสจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีดำ

๓. บุคฺคลโมหจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีหม่น เหมือนนํ้าล้างเนื้อ

๔. บุคฺคลวิตถจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีเหมือนนํ้าเยื่อถั่วพู

๕. บุคฺคลสัทธาจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีเหลืองอ่อน คล้ายดอกกัณณิกา

๖. บุคฺคลพุทฺธิจริตํ นํ้าเลี้ยงหัวใจมีสีขาว เหมือนสีแก้วเจียรนัย

๒. แปลความอภิธรรม (หน้า ๒๐๒)

ประโยคว่า "ตตถ สยํ สมปตติ โภฏฐพฺพสฺส, นิสฺสยสฺส วเสน สมปตติ ฆานชีวหาภยคณธฺรณํ ฯ อุภยถาปิ อสมปตติ จกฺขุโสตรูปสทฺททานนฺติ ทฺวฏฺฐพฺพ ฯ"

แปลความว่า "พึงเห็นความหมายว่า บรรดารูปที่รับอารมณ์ได้นั้น ภายประสาทรูป กับ โภฏฐารมณฺ์ ย่อมกระทบกันได้โดยตรง, ฆานประสาทรูป กับ คณธารมณฺ์, และชีวหาประสาทรูป กับ รสารมณฺ์ ย่อมกระทบกันได้ด้วยอำนาจ รูปรูปเป็นที่ยู่อาศัย ฯ จักขุประสาทรูป กับ รูปารมณฺ์ และ โสตรประสาทรูป กับ สัทธารมณฺ์ ย่อมไม่ถึงพร้อมกันแม้ทั้งสองฝ่าย ดังนี้ ฯ"

๓. ประกอบความแปลอภิธรรม (หน้า ๒๐๔)

ประโยคว่า "ยมฺปิ ชาติ ภิกฺขเว สงฺขตา ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนา ชรามรณํ สงฺขตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนํ วจฺนํ, ตตฺถาปิ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนํ ลกฺขณภาวโต (เตสํ ชาตยาทิลกฺขณรูปานํ สงฺขตตา จ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนา จ ภควตา วุตฺตา) อิติ อยมภิสฺสนฺติ" ฯ"

แปลความว่า "แม้ในพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชาติ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน, ชราและมรณะถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน ดังนี้ เป็นต้น ก็มีความต่อเนื่องกัน ดังนี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าลักษณะรูปมีชาติรูปเป็นต้นเหล่านั้น ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และว่าอาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน โดยเป็นลักษณะของสภาวะธรรมที่อาศัยกัน และกันเกิดขึ้นร่วมกัน ดังนี้" ฯ"

๔. ประกอบความแปลคาถา (อภิธรรม หน้า ๒๐๔)

๑. ปาเจ อภิธมฺมปาเจ ชาตียา กุโตจิ ชาตตตํ ปริยายโต ภควตา อนุญญาตํ ฯ

๒. สุตฺเต จ สงฺขตานํ สภาวตฺตา ติสฺสุ ชาตียาทิสฺสุ สงฺขตตา จ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนา จ ภควตา อุทฺธา กถิตาติ โยชนา ฯ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๗

๑. สรุปธรรมลงในเจตสิกธรรม (อภิธรรม หน้า ๒๑๙)

๑. ตัณหา	องค์ธรรมได้แก่	โลภะเจตสิก (ตณฺหาสภาเวน โดยเป็น
โลภะเจตสิกเหมือนกัน)
๒. อวิชชา	องค์ธรรมได้แก่	โมหะเจตสิก
๓. ปฏิมะ	องค์ธรรมได้แก่	โทสะเจตสิก
๔. กังขา	องค์ธรรมได้แก่	วิจิกิจฉาเจตสิก
๕. นิคฺคหฺนา	องค์ธรรมได้แก่	มัจฉริยะเจตสิก

๒. สรุปธรรมลงในเจตสิกธรรม (อภิธรรม หน้า ๒๒๔)

๑. วายามะ	องค์ธรรมได้แก่	วิริยเจตสิก
๒. จิตฺตํ	องค์ธรรมได้แก่	เจตนาเจตสิก
๓. สังกัปปะ	องค์ธรรมได้แก่	วิตกเจตสิก
๔. สมภาิ	องค์ธรรมได้แก่	เอกัคคตาเจตสิก
๕. สัมมาทิฏฐิ	องค์ธรรมได้แก่	ปัญญาเจตสิก

๓. อัมมายนะ หรือ ธรรมธาตุ (อภิธรรม หน้า ๒๓๐)

- ได้แก่ ธรรมะ ๖๙ ประการ คือ :-

๑. เจตสิกธรรม	๕๒	ประการ
๒. สุขุมรูป	๑๖	ประการ
๓. นิพพาน	๑	ประการ

๔. นามรูปตทฺถุยกสมมุพฺพหฺวเสน ทิ ติกฺขนาตติกฺขมฺพฺทินฺทริยวเสน
สงฺขิตฺตมฺขณมิตฺถการุจิวเสน จ ติวธา สตฺตา ฯ (อภิธรรม หน้า
๒๓๑)

แปลความว่า

ความจริง เหล่าสัตว์มี ๓ ประเภท คือ :-

เหล่าสัตว์ผู้หลงในนาม มีอินทรีย์แก่กล้า และชอบใจความย่อ พวกหนึ่ง

เหล่าสัตว์ผู้หลงในรูป มีอินทรีย์ยังไม่แก่ล้านัก และชอบใจความปานกลาง
พวกหนึ่ง

เหล่าสัตว์ผู้หลงในนามและรูปทั้งสองนั้น มีอินทรีย์อ่อน และชอบใจความ
พิศดาร พวกหนึ่ง ฯ

๕. อทฺธเมกาทสธา (อภิธรรม หน้า ๒๓๒)

ธมฺมายตเน สุขุมสงฺขาเตน อทฺธเมเน เอเกน อายตเนน อธิเกหิ
จกฺขาทิโณฏฺฐพฺพปริโยสานสงฺขาเตหิ ทสฺสทึ วิภาเคหิ อทฺธเมกาทสธาติ โยชนา ฯ

รูป ๑๑ ส่วนทั้งกึ่ง คือ :-

๑. ปสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุปสาทรูป โสต ฆาน ชิวหา กายปสาทรูป
๒. โคจรรูป ๕ ได้แก่ รูป สัททะ คันธะ รสะ โณฏฐัพพะ
๓. สุขุมรูป ๑๖ ได้แก่ มหาภูตรูป (คืออาโปธาตุ) ๑ ภาวรูป ๒ ทพฺยรูป ๑
อาหารรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔

อธิบายความปริจเฉทที่ ๔

๑. ปัจจัยธรรม กับ ปัจจุปปันนธรรม (อภิธรรม หน้า ๒๓๒)

๑. ปัจจัยธรรม คือ เหตุ
๒. ปัจจุปปันนธรรม คือ ผล

๒. ปัจจัยธรรม

- ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะปัจจุปปันนธรรมให้เกิดขึ้น หมายถึง ธรรมทั้งปวง
คือ :-

๑. สังขตธรรมทั้งหลาย ได้แก่ จิต ๘๙ ดวง เจตสิก ๕๒ ประการ รูป ๒๘
ประการ
๒. อสังขตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน
๓. บัญญัติธรรม ๒ ประการ คือ อัตถบัญญัติ ๑ สัททบัญญัติ ๑

๓. ปัจจัยอุปนัยธรรม

- ได้แก่ ธรรมที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปัจจัยธรรม หมายถึง เฉพาะสังขตธรรมทั้งหลายเท่านั้น คือ :-

๑. จิต ๘๙ ดวง

๒. เจตสิก ๕๒ ประการ

๓. รูป ๒๔ ประการ

๖. นามนุจ รูปนุจ นามรูปนุจ นามรูปนุติ สรุเปกโสโส เวทิตัพโพ ฯ (อภิธรรม หน้า ๒๓๔)

๑. นามนุติ จตุโวการํ สนธาย วุตตํ ฯ

๒. รูปนุติ เอกโวการํ สนธาย วุตตํ ฯ

๓. นามรูปนุติ ปญจโวการํ สนธาย วุตตนติ โยชนา ฯ

อธิบายความปริจเฉทที่ ๙

๑. ประกอบความแปลคาถา (อภิธรรม หน้า ๒๕๗)

๑. ราคาทิเก ติเก สตตกํ โหติ ฯ แปลความว่า ในหมวดจริต ๓ มีราคาจริต เป็นต้น มีจริต ๗ ประการ หมวดหนึ่ง ฯ

๒. สทุธาทิเก ติเก สตตกํ โหติ ฯ แปลความว่า ในหมวดจริต ๓ มีสัทธาจริต เป็นต้น มีจริต ๗ ประการ หมวดหนึ่ง ฯ

๓. เอกทวิตติกมูลมฺหิ มิสฺสโต เอกํ สตตสตตกํ โหติ ฯ แปลความว่า โดยเจือปนกัน ทั้งในจริตที่มีมูลเดียว สองมูล และสามมูล จึงมีหมวด ๗ แห่งจริต ๗ หมวด ฯ

๒. ควรปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน

- ผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐาน ต้องพยายามปรับอินทรีย์ให้ทัดเทียมกัน คือ :-

๑. สัทธา กับ ปัญญา ต้องปรับให้ทัดเทียมกัน ให้เสมอกัน ให้พอ ๆ กัน

- ถ้าสัทธากล้า แต่ ปัญญาอ่อน ทำให้เชื่ออย่างงมงาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล

- ถ้าปัญญากล้า แต่ สัทธาอ่อน ทำให้ความเลื่อมใสน้อยเกินควร ชวนให้เลิกปฏิบัติ และทำให้คิดออกนอกกลุ่มออกทาง

๒. วิริยะ กับ สมาธิ ต้องปรับให้ทัดเทียมกัน ให้เสมอกัน ให้พอ ๆ กัน

- ถ้าวิริยะกล้า แต่ สมาธิอ่อน ทำให้คิดฟุ้ง ฟุ้งชานไป

- ถ้าสมาธิกล้า แต่ วิริยะอ่อน ทำให้เกียจคร้าน และทำให้ติดในความสุขนั้นเสีย

๓. ส่วนสติ ไม่มีเกิน มีแต่ขาดอยู่รำไป

๓. ประกอบข้อความแปล (อภิธรรม หน้า ๒๗๑)

๑. ประโยคว่า เอเกกสมิ ชนฺเฏ ปจฺจยวเสน จตุธา ขณวเสน เอกธา จาติ ปณฺจธา อุทฺธํ ปณฺจธา วยฺนติ ฯ เป ฯ

เรียงข้อความแปล ดังนี้ เอเกกสมิ ชนฺเฏ ปจฺจยวเสน จตุธา อุทฺธพฺพทสฺสนํ, ขณวเสน จ อุทฺธทสฺสนํ อิติ ปณฺจธา อุทฺธํ โหติ ปณฺจธา วยํ โหติ อิติ ฯ

๒. ประโยคว่า เอวํ รูปกฺขณฺเฏ, เวทนาสณฺณาสงฺขารกฺขณฺเฏสุปิ อาหารํ อปเนตฺวา ผลสฺสสมุทฺทยา ผลสฺสนิโรธํ จ เอวํ ผลสฺสํ ปกฺขิปปิตฺวา, วิญฺญาณกฺขณฺเฏ นามรูปสมุทฺทยา นามรูปนิโรธํ จ เอวํ ผลสฺสํ ปกฺขิปปิตฺวา ปจฺจยสมุทฺทยวเสน ปจฺจยนิโรธวเสน จ ปจฺจเย อนามลิตฺวา ปจฺจุปปนฺนกฺขณฺเฏสุ นิพฺพตฺติลฺกขณมตฺตสฺส วิปริณามลฺกขณมตฺตสฺส จ ทสฺสเนน ขณวเสน จาติ ฯ เป ฯ

เรียงข้อความแปล ดังนี้

๑. เอวํ รูปกฺขณฺเฏ ปจฺจยสมุทฺทยวเสน ปจฺจยนิโรธวเสน จ ปจฺจเย อนามลิตฺวา ปจฺจุปปนฺนกฺขณฺเฏสุ นิพฺพตฺติลฺกขณมตฺตสฺส วิปริณามลฺกขณมตฺตสฺส จ ทสฺสเนน ขณวเสน จ อุทฺธพฺพทสฺสนํ ฯ

๒. เวทนาสณฺณาสงฺขารกฺขณฺเฏสุปิ อาหารํ อปเนตฺวา ผลสฺสสมุทฺทยา นามรูปนิโรธํ เอวํ ผลสฺสํ ปกฺขิปปิตฺวา จ ปจฺจยสมุทฺทยวเสน ปจฺจยนิโรธวเสน จ ปจฺจุปปนฺนกฺขณฺเฏสุ นิพฺพตฺติลฺกขณมตฺตสฺส วิปริณามลฺกขณมตฺตสฺส จ ทสฺสเนน ขณวเสน จ อุทฺธพฺพทสฺสนํ ฯ

๓. วิญฺญาณกฺขณฺเฏ นามรูปสมุทฺทยา นามรูปนิโรธํ จ เอวํ ผลสฺสํ ปกฺขิปปิตฺวา ฯ เป ฯ อุทฺธพฺพทสฺสนํ ฯ

อธิบายความสุดท้ายปกรณ

๑. อธิบายคำว่า "อายุคนต์" (อภิธรรม หน้า ๒๗๘) แยกศัพท์ออกได้ดังนี้

- ศัพท์ว่า "อา" แปลว่า "เขตกำหนด"
- ศัพท์ว่า "ยุค" แปลว่า "ยุคสมัย"
- ศัพท์ว่า "อนต์" แปลว่า "ที่สุด"

คำว่า "อายุคนต์" แปลความว่า "ตลอดกาลกำหนดที่สุดแห่งยุคสมัย (ของพระพุทธศาสนา)"

๒. ยุคสมัยของพระพุทธศาสนามี ๕ ยุค ดังนี้ :-

สาสนสฺส ทิ ปณฺจ ยุคานิ วิมุตติยุคํ สมานียุคํ ลีลยุคํ สุตยุคํ ทาน-
ยุคนติ ฯ

๙ กรกฎาคม ๔๒